

DEBRECENI SZEMLE

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XVI. ÉVF. 2. SZÁM

ÚJ FOLYAM

2008. ÁPRILIS

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Berényi Dénes:</i> Tudomány az emberiség szolgálatában	147
<i>Csaba László:</i> Versenyképesség – hitek és balhitek	162
<i>Tóth Dénes:</i> A balétoktól a mozgásszínházig. Táncművészet a debreceni Csokonai Színházban	173

SZENT ERZSÉBET ÉS HAGYOMÁNYA

<i>Orosz István:</i> Szent Erzsébet évszázada	188
<i>Sz. Jónás Ilona:</i> Árpád-házi Szent Erzsébet három legendája	196
<i>Gábor Csilla:</i> Női szentség, nemzeti szentség. Szent Erzsébet-prédikációk a 17–18. század fordulóján	204
<i>Bitskey István:</i> Szent Erzsébet a kora újkori magyar irodalomban	214
<i>Horváth Emőke:</i> Árpád-házi Szent Erzsébet spanyolországi kultuszának egy példája	223
<i>Gyulai Éva:</i> Andechs–Szilézia–Thüringia–Szepesség. Árpád-házi/Thüringiai Szent Erzsébet és Sziléziai Szent Hedvig ábrázolása az arnótfalvi Szűz Mária-oltáron (1490 körül)	230
<i>Hörsik Richárd:</i> Árpád-házi Szent Erzsébet és Sárospatak kapcsolata	255

A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNETÉBŐL

<i>Mudrák József:</i> Hogyan került Kádár László a debreceni Földrajzi Intézet élére? ...	263
---	-----

KÖNYVSZEMLE

Gaál Botond: A zárt világ felnyitása (<i>Berényi Dénes</i>)	270
* A tudományos gondolkodás nyitottsága (<i>Berényi Dénes</i>)	271

Kántor Sándorné: Híres matematika tanárok és tanítványok a debreceni iskolákban (<i>Lovas Rezső</i>)	272
Antal Tamás: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900) (<i>Balogh Judit</i>)	274
Beluszky Pál–Sikos T. Tamás: Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón (<i>Surányi Béla</i>)	277

A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREIBŐL

Sarkady János emlékkonferencia (<i>Németh György</i>)	280
Nemzetközi Mária-konferencia Münchenben magyar közreműködéssel (<i>Gáti Magdolna</i>)	281
Hagyományörzés és modernizáció kérdései egy történészkonferencia keretein belül (<i>Bodor Mária</i>)	285

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város támogatásával

További támogatók:

Debreceni Egyetem
Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat
Magyar Tudományos Akadémia
MTA Debreceni Területi Bizottsága
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A Debreceni Szemléltetjesztő üzletek, árusítóhelyek:

Debrecen: *Alternatív Könyvesbolt*, Hatvan u. 1/a. (4026); *Sziget Könyvesbolt*, Egyetem tér 1. (4032); *Fókusz Könyvtárház*, Hunyadi u. 8–10. (4026); **Budapest:** *Írók Boltja*, Andrássy út 45. (1061); *Könyvtárellátó*, Váci út 19. (1134); *Pont Könyvesbolt*, Nádor u. 8. (1051); **Kecskemét:** *Móra Ferenc Könyvesbolt*, Szabadság tér 3/a. (6000); **Miskolc:** *Egyetemi Könyvesbolt*, Miskolc-Egyetemváros (3515); **Nyíregyháza:** *Kriály Gyula Könyvesbolt*, Zrínyi u. 8–10. (4400); *BGYTKF Jegyzetbolt*, Sóstói út 31/b. (4400); **Pécs:** *Írók Könyvesboltja*, Király u. 21. (7621); **Sárospatak:** *Comenius Könyvesbolt*, Rákóczi u. 9. (3950); **Sopron:** *Vörös Cédrus Könyvesbolt*, Mátyás király u. 34/f. (9400); **Szolnok:** *TIT Könyvesház*, Baross u. 20. (5700); **Zalaegerszeg:** *Simon István Könyvesház*, Tüttőssy u. 7. (8900)

Hagyományörzés és modernizáció kérdései egy történetiszkonferencia keretein belül

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének Egyetemes Történeti Tanszéke, az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoportja és az MTA Debreceni Akadémiai Bizottság Történettudományi Munkabizottsága 2007. november 15–16-án rendezte meg Debrecenben a „*Tradíció és modernizáció Európában a 18–20. században*” című konferenciát. A konferencia a Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretén belül, a Történelmi Doktori Program és az Universitas Alapítvány támogatásával került megrendezésre.

A konferenciát Bodnár Erzsébet és Demeter Gábor szervezték meg, az ország több egyeteméről érkeztek neves előadók, és határon túliak is képviseltették magukat. A szervezők 42 előadót hívtak meg, az előadások négy szekcióban hangzottak el; az első napon magyar és egyetemes, a második napon Balkán és orosz szekciók előadásai közül lehetett választani. A konferenciát mindkét napon jelentős számú hallgatóság tisztelte meg.

A konferenciát Papp Klára, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének igazgatója és Barta János, a Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Programjának vezetője nyitotta meg. Mindketten hangsúlyozták, hogy a rendezvény szervesen illeszkedik a Történelmi Intézet konferenciái közé. 2004. novemberében „*A keleti kérdés és a Balkán a nagyhatalmi politikában*”, 2006 tavaszán pedig a történész doktoranduszok debreceni konferenciája „*Állam és nemzet a 19–20. században*” címmel került megrendezésre, a konferenciákat Bodnár Erzsébet és Demeter Gábor szervezték. A korábbiakhoz hasonlóan idén ugyancsak kettős címet kapott az előadássorozat. Barta János úgy fogalmazott, hogy maga a konferencia is jó úton halad arra, hogy hagyománnyá váljon.

* Az első nap egyetemes történeti szekcióját Papp Imre előadása nyitotta meg „*A*

francia nemesség a forradalom után” címmel. Előadásában röviden ismertette a nagy francia forradalom időszakának a nemesség életét gyökeresen megváltoztató intézkedéseit. A nemességet három fő csoportra osztotta. A felvilágosodás eszméit magáévá tevő liberális nemesség maga is tevékenyen részt vett a forradalomban. Második csoportként megkülönböztette a visszavonuló nemességet, amely a kiváras álláspontjára helyezkedett, és számarányában ez volt a legjelentősebb. Végül a forradalommal szembe forduló nemesség, akiket további egységekre osztott az előadó: többen az emigrációt, kevesebben az aktív ellenállást választották. 1794-től a nemesség helyzete fokozatosan normalizálódott, és erre legjobb példaként Talleyrand neve hangzott el. A nemesség Napóleon idejében részben újra visszanyerte korábbi pozícióit, és 1814–1815-ben már a nemesség „utóvirágzásáról” beszélt Papp Imre.

Madarász Imre „*Az olasz Risorgimento eszméisége antik hagyományok és modern forradalom között*” címet viselő előadása egy Voltaire idézettel kezdődött, amely szerint „a könyvek irányítják a világot”, és ilyennek tekinthető a Risorgimento is. Dante teremtette meg az írott irodalmi nyelvet, amely összekötő kapcsot alkotott a nemzeti egységen fáradozó itáliai férfiak között, hiszen ők dialektóban beszéltek, ám az egységes irodalmi nyelv összekötötte őket, ezért ez volt a tradíció legfontosabb eleme. Az előadó a következőkben a Risorgimento szó eredetét magyarázta meg, majd előadását két nagy itáliai férfi (Vincenzo Gioberti és Giuseppe Mazzini) tradícióhoz való viszonyulásával zárta.

Lévai Csaba előadásában („*Nagyhatalmi politikai és/ vagy gazdasági felzárkózás: a svéd állam gazdaságpolitikája a 17. században*”) a svéd állam 16. századi elma-

radt gazdaságának bemutatása után a 19–20. századi fejlettségére tért át, és arra adott választ, hogy a svéd állam nagyhatalmi politikája milyen szerepet játszott a gazdaság dinamikus fejlődésében.

Barta Róbert [„A brit Konzervatív Párt és a modernizáció (1918–1945)”] a brit Konzervatív Párt háború utáni modernizációs kihívásokra adott választ mutatta be, kiemelten foglalkozva a választási propagandával, illetve a női választók és a munkásság megnyerésének ügyével. Jobbágy István Komáromból érkezett, és „Dél-Szlovákia hátrányos társadalmi és gazdasági helyzetének két világháború közötti gyökerei” címmel tartott előadást. Radics Zsolt gazdaságtörténeti kutatásait mutatta be a konferencián („Világ gazdasági különbségek változása a II. világháborút követően”). Prantner Zoltán, Szilágyi Péter, Farkas Anikó a Szegedi Egyetem történész kutatócsapatának fiatal tagjai, mindannyian az egyetemes szekcióban tartottak előadást. Nagy Vince Róbert külföldi elfoglaltság miatt nem tudott megjelenni, előadását a szervezők felolvasták.

A történészek fiatal generációjának képviselője volt Varga Ákos is, aki „Dennewitz, a porosz katonai reformok első bizonyságát” című előadásában a porosz hadsereg modernizációját mutatta be. 1806-ban a jénai és auerstadti ütközetekben Franciaország szétzúzta a legyőzhetetlenebb hitt porosz sereget. Varga Ákos szólt arról, hogyan zajlott le a francia hadsereg modernizálása, majd ennek éles kontrasztját adta, amikor a porosz haderő 1806-os állapotára tért át. Az előadó bemutatta a porosz katonaság megreformálóját (pl.: Gneisenau, Scharnhorst, Clausewitz, York), és a legfontosabb újításokat. Az előadás az 1813. szeptemberében von Bülow vezetésével lezajlott dennewitzi ütközet bemutatásával zárult. A porosz hadsereg győzelmet aratott, s ez hozzájárult a nemzeti tudat megerősödéséhez, bebizonyította, hogy a Landwehr alkalmas a harcra, és a modernizáció elengedhetetlen volt.

A magyar szekcióban szintén jelentős számban képviseltették magukat az ország több egyeteméről érkező fiatal kutatók; F. Molnár Mónika, Medveczky Zsuzsa, Döbör András, Szabó Imre László, Nagy Botond, Bagdi Róbert, Miklós Péter, Kerepeszki Róbert, Szendrei Ákos.

Prepuk Anikó („Tradícióörzés a modern politikában: az ortodox zsidóság a magyar közéletben a 19. század utolsó harmadában”) előadásában meghallgathattuk, hogy a reformkor és a modernizáció milyen kihívásokat állított a vallás elé. Magyarországon autonóm zsidó párt nem került felállításra, önálló hatékony politikai erőként nem jelentek meg, mert a zsidó célok többször egybe estek a vezető liberális politikai erők törekvéseivel.

A magyar szekcióban ifj. Bertényi Iván friss kutatási eredményeit „Képviselői import Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója?” című előadásában osztotta meg velünk. Az 1872, 1884 és 1901-es esztendőben kiugróan magas volt az erdélyi választókerületekben mandátumhoz jutó nem erdélyi politikusok száma, és bátran állítható, hogy Erdélyben növekedett az import képviselők száma. Bertényi Iván regionális és települési bontásban, sok-sok összehasonlító táblázatban és diagrammon szemléltette, miként alakult Erdélyben a pártok politikusainak aránya. Megállapította, hogy Erdélyben a kormánypártok jelöltjei „biztos befutók” voltak, és ez az országrész alkotta a kormánypárt fő bázisát, a román párt passzivitásáig (1905) a magyarországi képviselők könnyen kaptak szavazatokat.

A második nap orosz szekcióját Szvák Gyula előadása („I. Péter ún. „modernizációja”. Módszertani és historiográfiai megjegyzések”) nyitotta meg, aki köszönetet mondott a konferencia megszervezésért, hiszen a ruszisták számára mindig ünnepnap, ha hasonló rendezvényeken találkozhatnak egymással. A modernizáció kérdése I. Péter vizsgálatának mindig neuralgikus pontját

jelentette, ahogyan az orosz történelem tanulmányozásakor a fogalmak, kifejezések megfelelő használata is problémákat vet fel. Az előadó hangsúlyozta, hogy a ruszisztika által használt fogalmak eredendően Nyugat-Európára vannak kitalálva, így a sajátos orosz jelenségek leírására nem használhatóak megfelelően. Abban minden kutató egyetért, hogy Oroszországban a modernizáció mást jelent, mint máshol Európában. Az előadás következő részében az orosz állam korszerűsítésére való törekvés áttekintése hangzott el (III. Ivántól a Romanovok „konszolidálásáig”). Szvák Gyula hangsúlyozta, hogy Péter radikális változtatásokat hajtott végre, és feltette a kérdést, hogy mennyiben tekinthetők ezek *reformnak*. Nézőpontja szerint Péter tevékenységét nem tekinthetjük *modernizációnak*, mert a szón európai típusú változást értünk. A következőkben a kérdés historiográfiai áttekintését hallgathattuk meg (Pogogyin, Szolovjov, Kljucsevszkij, Platonov, Pavlenko, Kamenszkij stb.), majd kifejtette saját álláspontját is. Szerinte I. Péterre konzervatív reformátorként tekinthetünk leginkább, és azt javasolja, hogy maradjunk a régi terminusnál, használjuk a „reform” szót, mert a „modernizáció” kifejezés Oroszország vonatkozásában „csalárd” szónak bizonyulhat.

Bodnár Erzsébet „*Szimbolikus modernizáció*”. *Régi és új vonások I. Sándor korai reformpolitikájában* című előadásában a cár 1801–1804 közötti, Puskin által „gyönyörű kezdetnek” nevezett korszakát mutatta be. Előzményként Sándor nevelőjének (a svájci F. Laharpe), majd a fiatal barátok (A. Czartoryski, P. Sztroganov, N. Novoszilcev, V. Kocsubej) társaságának hatásait vette sorra az előadó. 1801. március 11-én Sándor palotaforradalommal került trónra, Katalin cárnő egykori kegyenceinek segítségével. Ők ellenezték Sándor haladó nézeteit, és az ifjú cár más támogatókra nem tált. (Az ifjú barátok ekkor nem tartózkodtak Szentpétervárott, Laharpe pedig 1796-

ban távozni kényszerült az országból). Így I. Sándor kényszerpályára került, és az összeesküvőkből tanácsot alakított. Bodnár Erzsébet kiemelte, hogy I. Sándor politikai programjaként köztársaságot, végső esetben alkotmányos monarchia bevezetését óhajtott, de romantikus elképzelésének nem sok köze volt az orosz valósághoz. Programjának megvalósításához a jobbágy-ság felszabadítását látta a legkézenfekvőbbnek, melyhez a nemesség támogatásában bízott. 1801 áprilisában megalakította az Állandó Tanácsot, majd barátaiból felállította a Titkos Bizottságot, és egykori nevelőjétől kért cselekvési programot. Laharpe mérsékletre, a jobbágy-ság fokozatos átalakítására intette az uralkodót. A cár sikeres államigazgatási reformokat hajtott végre, életre kelt nyolc minisztérium, megreformálta az iskolarendszert is, de a jobbágykérdésben alig született reform, és alkotmány bevezetését is elnapolta. 1804-re arra a felismerésre jutott, hogy csak akkor tud jelentős változtatásokat életre hívni, ha kihasználja az egyeduralomban rejlő lehetőségeit. I. Sándor 1801–1804 között mindössze részeredményeket tudott elérni; rá kellett ébrednie, hogy romantikus ábrándjai és az orosz valóság között óriási szakadék tátong, ill. a nemesek a modernizációban nem partnerek, inkább ellenlábasai. 1805-ben Sándor a külpolitikai helyzetre hivatkozva leállította az újításokat.

Varga Beáta előadását [„*Ukrajna integrációja az Orosz Birodalomba (1764–1835)*”] azzal a szembeállítással kezdte, hogy Ukrajna a korban a *tradíciót*, Oroszország pedig a *modernizációt* jelentette, mert előbbi a hagyományai megőrzésére, Oroszország viszont a peremtartományok szerves integrálására törekedett. 1654-ben Ukrajna önként csatlakozott Oroszországhoz, ezért a perejesszlavi egyezményt Ukrajna kétoldalú szerződésnek tekintette széleskörű autonóm jogkörrel. 1764. novemberében az autonóm jogkörű hetmanátus megszűnt. 1764–1782/

83 között P. Rumjancev kormányzó kidolgozta az integráció tervezetét, majd 1782/83–1835 között az egykori hetmanátust fokozatosan integrálták az Orosz Birodalomba. 1785-ben II. Katalin nemesi adománylevelében az ukrán nemességet egyenrangúvá tette az orosz nemességgel, így ők is birodalmi karriert futhattak be; a nemesség asszimilálódott. Mivel a papság eloroszosodott zárt kasztot alkotott, az ukrán jobbágság pedig 1783-tól az örökös jobbágság bevezetésével az orosz jobbágyság jogkörét kapta meg, Varga Beáta azzal zárta előadását, hogy a 19. század közepére az Orosz Birodalom integrálta Ukrajnát.

Kurunczi Jenő előadásában N. H. Bunge, Sz. J. Vitte és P. A. Sztolipin orosz államférfiak modernizációs kísérleteit vette nagyjító alá [„*Reformerek Oroszország modernizálásért (19. század vége – 20. század eleje)*”]. Kiemelte, hogy Oroszországban a modernizáció inkább ciklikus, semmint progresszív folyamat volt, a reformerek nem jutottak el a nyugat-európai reformerek szintjére, és előtérbe mindig pénzügy- és belügyminiszterek kerültek, akik leginkább „konzervatív reformokat” hajtottak végre.

A Balkán szekciót a szófiai Penka Pejkovszkaja előadása nyitotta meg („*Magyar gyógyszerészkarrieriek Bulgáriában*”). Az MTA Történettudományi Intézetét többek között Ress Imre, Bíró László és Seres Attila képviselte a konferencián.

A második napon is értékes előadásokkal örvendeztették meg a szekciók hallgatóságát a fiatal kutatók: Demeter Gábor, Kránicz Mónika Emese, Csaplár-Degovics Krisztián, Jordan Micsov, Hornyák Árpád, Mitrovits Miklós.

Mészáros Zoltán (*Szabadka*) a Balkán szekcióban „*A korai titóizmus pragmatikus múltkezelése*” c. előadásában az 1945 utáni délszláv állam helyzetét mutatta be. 1945 kedvező pillanatot jelentett a regionális hatalmi álmok megvalósításához (partizánok ereje, hűség a kommunizmushoz). Az elő-

adó megkülönböztette a király jugoszlávizmusát, és az ezzel ellentétes titói jugoszlávizmust. Előbbi a passzív külpolitika híve volt, elutasítva minden nemzeti megnyilvánulást, utóbbi pedig aktív külpolitikával számolt, közelebbi célként a határok módosításáról és délszláv föderációról álmodtak, a távolabbi célt a Balkán föderáció létrehozásában találták meg. Mészáros Zoltán ismertette a nagyhatalmak, és a szomszédos országok viszonyát a lehetséges balkáni föderációhoz, majd a Bulgáriához és Albániához történő közeledést vázolta fel. Végül azzal zárta előadását, hogy Jugoszláviának nem sikerült létrehoznia sem a balkáni, sem a délszláv föderációt, viszont Tito képes volt hozzászokni az új helyzethez, a jugoszláv kommunisták alkalmazkodtak a modernizációhoz és a tradícióhoz is.

A két napos rendezvény kiváló hazai kutatók, oktatók mellett a fiatal tehetségek számára is alkalmat adott kutatási eredmények megismertetésére. Csupán néhány előadást tudtam összegezni, elsősorban szakmai érdeklődésemnek megfelelően szelektálva, s mivel a szekciók párhuzamosan zajlottak, így nem lehettem jelen minden előadáson. Valamennyi előadás olvasható lesz a várhatóan tavasszal kiadásra kerülő konferenciakötetben.

Jól megszervezett körülmények között nagyon színvonalas előadásokat hallgathattunk, amelyeket rövid hozzászólások, viták követtek. Csupán egyetlen probléma adódott, s az folyamatosan visszatért: a témák sokkal több időt követeltek maguknak, ám ahogyan azt a konferencia egyik résztvevője megfogalmazta: „Csak olyan kártyákkal játszhatunk, amilyeneket a sors a kezünkbe adott.” Köszönet illet minden szervezőt és előadót, akik fáradozásukkal érdekes és értékes élményekkel gazdagítottak minket. Reméljük, hogy 2009-ben hasonló színvonalú konferencián találkozhatunk minden kedves résztvevővel!

Bodor Mária